

ВІКТОРІЯ ЛИСЕНКО,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і соціології Національного медичного університету ім. О.Богомольця

Суттєвий внесок у вітчизняну соціально-економічну теорію

Петрушина Т.О. Социально-экономическое поведение населения Украины в условиях институциональных перемен. — К.: Институт социологии НАНУ. — 538 с.

Соціально-економічне управління, яке є однією зі складових загальної функції управління суспільством, спрямоване на збереження його якісної визначеності, на підтримку в ньому динамічної рівноваги та її розвиток, а відтак, передбачає зворотний зв'язок. Саме таку функцію виконує монографія Т.Петрушиної "Соціально-економічна поведінка населення України за умов інституціональних змін", що вийшла друком наприкінці 2008 року.

Монографія складається з чотирьох взаємозалежних розділів. Кожен наступний розділ поглиблює поняттєвий зміст попереднього, й усі вони присвячені одній меті: аналізу соціально-економічної поведінки населення України за умов докорінних політичних та економічних змін пострадянського періоду.

У першому розділі автор розглядає соціально-економічну поведінку як предмет економічної соціології. Далі розкривається й уточнюється зміст таких понять, як "соціально-економічна поведінка", "економічна культура", "економічні інститути" тощо.

Подано аналіз теорії соціально-економічної поведінки, виходячи з авторського розуміння фундаментальної філософської і соціальної категорії — "соціальність". Доволі обґрунтовано інтерпретується взаємозв'язок категорій "соціальне" та "економічне", котрі є відображенням двох відносно самостійних підсистем суспільства,

що виконують свої специфічні функції, — економічної та соціальної сфер людської діяльності. Базуючись на аналізі й осмисленні пошуків різних дослідників проблеми економічної поведінки, авторка виокремлює триєдині ознаки соціально-економічної поведінки: раціональність людської діяльності, прагматичну мотивацію і відносини соціально-економічного обміну, а також класифікує види економічної поведінки. Аналіз чималої кількості наукових публікацій у досліджуваній царині дав авторці змогу вирізнити й описати найбільш характерні типи економічної поведінки: конструктивний, деструктивний, неоднозначний, регресивний і руйнівний. Перші три з них можуть бути присутніми у двох різновидах: досягальному й адаптаційному. Оскільки в соціальній науці немає сенсу говорити про строгі формули, “які однаково надійно застосовні і адекватно працюють у різноманітних часових і просторових координатах” (с. 103), авторка доходить цілком справедливого висновку, що запропоновані типології соціально-економічної поведінки, безумовно, зазнаватимуть уточнень і зміни, деякі з них будуть “застарівати”, деякі “відмиратимуть” внаслідок появи нових методологій типологізації.

Після розгляду змістово-структурної й типологічної характеристик соціально-економічної поведінки авторка у другому розділі монографії переходить до теоретичного осмислення її соціокультурних та інституціональних складових. Особливу увагу приділено аналізу емпіричних даних, що характеризують нинішній стан економічної культури населення України. Наголошується, що економічна культура, вбираючи в себе різноманітні моральні, релігійні й естетичні цінності і заломлюючи їх у просторі соціально-економічних відносин, функціонує у формах економічної свідомості, економічного мислення, економічної поведінки. Категорія економічної культури суспільства має складну структуру, що включає культуру еліти і культуру мас, теоретичний і повсякденний рівні.

Авторка виокремлює і всебічно аналізує п'ять основних функцій культури в аспекті їхнього зв'язку з економічною культурою: пізнавальну, комунікативну, регулятивну, прогностичну і ціннісно-орієнтаційну.

При розгляді соціогенези економічної науки авторка стверджує, що сукупні знання суспільства, котрі визначають його інтелект, сьогодні стають одним із стратегічних ресурсів розвитку. Проте за непередбачуваних економічних умов сьогодні понад 30% учених України емігрували, переважно до західних країн. Із тривогою доводиться констатувати, що, крім інших негативних явищ, еміграція інтелектуального потенціалу країни завдає непоправної шкоди генофонду України, це — знищення майбутнього її соціально-економічного розвитку.

Особливий інтерес становить аналіз економічної складової поняття “ментальність” і пов'язаного з ним поняття “менталітет”, яке, на думку авторки, стосується не окремого індивіда, а групи, нації, етносу загалом. До висвітлення питання Т.Петрушина підходить з історичної точки зору, включивши до розгляду також народну спадщину у вигляді численних прислів'їв і приказок. У результаті аналізу виявлено найяскравіші риси українського економічного менталітету: поважне ставлення до праці як джерела матеріального добробуту, трудове обґрунтування недоторканності власності, немеркантильне сприйняття багатства, критичне ставлення до багатих тощо. Громадяни України, з одного боку, здебільше скептично ставляться до оцінювання “чесності” та “соціальної корисності” бізнесу, а з іншого — засуджують хабарництво, корупцію.

Виходячи з розуміння економічної культури як сукупності економічних знань і відповідних норм і правил поведінки людини у сфері економіки, авторка, спираючись на висновки експертів, детально аналізує її соціологічні складові (економічну поінформованість, дотримання правових, морально-етичних і санітарно-екологічних норм), а також питання поведінкового ставлення (до праці, приватної власності, грошей, багатства, дружніх і ділових зв'язків, до закону і до влади).

Основна наукова новизна роботи міститься у третьому розділі: “Інституціональний механізм формування соціально-економічної поведінки”, обґрунтовується інституціональний підхід до формування соціально-економічної поведінки. За словами авторки, “особливої значущості інституціональний підхід набуває при аналізі економік, що трансформуються, в яких повсякденні практики суб’єктів господарювання опиняються під перехресним впливом різноманітних інституціональних змін, розглянутих із позицій деінституціоналізації, реінституціоналізації і просто інституціоналізації, тобто становлення нових соціальних інститутів” (с. 244).

Не можна не погодитися з висновком про те, що “ігнорування діалектичного методу пізнання, нехтування принципами історизму і системності при здійсненні реформ обернулися глибокою кризою українського суспільства, посиленням структурних деформацій, дискредитацією штучно імпортованих інститутів і, найголовніше, соціально не виправданим багаторазовим зниженням життєвого рівня. Механічне перенесення чужого досвіду і рекомендацій на доволі своєрідний ґрунт життєдіяльності українського суспільства не тільки не здолало назрілі у 1980-ті роки найгостріші суперечності та проблеми, а поглибило їх, породивши, до того ж, нові соціально-економічні хвороби: масове зубожіння, розвал і криміналізацію економіки, відчуженість влади від суспільства тощо” (с. 363).

Велику цінність, поряд із системним розглядом соціально-економічної поведінки населення за умов інституціональних змін, становить розкриття інституціонального механізму цієї поведінки. Предметами детального вивчення в цьому аспекті стали інститути власності, плану і ринку, конкуренції і контракту.

Інституту власності як серцевині соціально-економічної системи суспільства приділено особливу увагу. На підставі аналізу емпіричного матеріалу, поданого у змістовних таблицях, авторка робить однозначні висновки про сприйняття населенням змін відносин власності: “...громадяни України віддають перевагу економічному розвитку своєї країни на основі державної власності або на паритетних засадах державної і приватної форм власності... Нині можна говорити про легітимність лише приватної власності на малі підприємства. Приватна власність на великі підприємства і землю, за даними масових опитувань населення, нелегітимна” (с. 505). Разом із тим у роки соціально-економічних трансформацій у ціннісних орієнтаціях людей відбулися складні, неоднозначні, часом суперечливі зміни. З одного боку, посилення здорового індивідуалізму і конкуренція несуть із собою позитивне начало, з іншого — різка майнова диференціація суспільства, культ грошей призводять до деструктивних соціальних наслідків. Назагал у структурі соціально-економічної поведінки населення домінує прагматична мотивація.

Четвертий розділ монографії “Поведінкові практики населення” присвячено розгляду стратегічно важливих економічних проблем. Усебічно проаналізовано поведінкові практики населення України. За умов інституціональних змін головним макросоціальним процесом у поведінковому вимірі виступає адаптація, ресурсами якої є матеріальний добробут, високий рівень освіти і вік. При цьому, згідно з опитуваннями, кожен восьмий житель України не може адаптуватися до умов нинішнього життя, що породжує апатію, незадоволеність, розчарування в майбутньому, аномальну поведінку. Однак протестний тип соціально-економічної поведінки в державі не дуже виражений.

Один із головних висновків, що випливає з аналізу конкретних видів соціально-економічної поведінки населення (на ринку праці, фінансовому ринку і ринку предметів споживання), полягає в тому, що рівень життя більшості населення залишається критично низьким і, як наслідок, економічна активність має вимушений характер. Це свідчить не лише про внутрішню суперечливість поведінкової мотивації населення України, а й про неадекватність здійснюваних соціально-економічних реформ потребам та інтересам людей. Авторка сміливо вказує на численні гострі

державні проблеми, позитивне розв'язання яких має бути негайним. Наголошуючи, що на трудову поведінку населення впливає низка чинників (фізичне і психічне здоров'я, освіта, вік, здатність адаптуватися до мінливих умов, моральні цінності), авторка звертає увагу на таке негативне явище, як об'єктивне погіршення за всіма складовими економічного показника “працездатність”, що відбувалося в останнє десятиліття в Україні.

Спираючись на моніторингові дослідження, авторка стверджує, що “найважливіша і найперспективніша частина національного багатства — людський потенціал” — зменшується і марнується (с. 445). Від того, що значна частина українських фахівців працюють за кордоном, країна втрачає щорічно понад 1 млрд дол. США. До того ж зростання трудової міграції за межі України свідчить про глибоку кризу у сфері трудових відносин у нашій країні.

Складною й неоднозначною є фінансова поведінка населення, а також поведінка у сфері споживання. З одного боку, брак фінансових знань, низький рівень економічної культури населення, його недовіра до різноманітних інститутів фінансового ринку істотною мірою шкідливі для всієї держави. А якщо врахувати матеріальні можливості більшості наших співвітчизників, то стане зрозумілим, якої якості товари вони можуть придбати. За даними моніторингового дослідження 2004 року, п'ята частина населення країни (20,9%) купує одяг і взуття в магазинах “секонд-хенду”, більш як половина (58,1%) — на організованих промислових ринках, чверть (25,2%) — на стихійних ринках. Результати моніторингу 2006 року свідчать, що значна частина громадян (53,6%) оцінює матеріальне становище своєї сім'ї як середнє, 40,7% — як бідне, 4,2% — як злиденне і лише 0,9% і 0,1% — як заможне і багате. Обґрунтовану тривогу викликає констатація автора, що загальний рівень споживання людей в сучасній Україні залишається неприпустимо низьким, а за найважливішими позиціями не задовольняє потреб значної частини населення (с. 490). Така “забезпеченість” позначається й на стані здоров'я населення (за даними всеукраїнського моніторингу 2006 року) — “медичне обслуговування рік у рік погіршується” (с. 484). За міжнародними стандартами стан здоров'я жителя України оцінюється 3-ма балами (за 5-бальною системою), тоді як здоров'я жителів Швеції, Швейцарії, Австрії, Ісландії, Німеччини та інших країн Європи — 4-ма балами і вище.

Наостанок зазначу, що монографія Т.Петрушиної “Соціально-економічна поведінка населення України за умов інституціональних змін” становить чималий інтерес не тільки для соціологів і економістів, викладачів і студентів, а й для всіх тих, хто прагне розширити і поглибити свої знання у царині економічної соціології, зрозуміти смисл фундаментальних перетворень, які здійснює держава і які привели країну до нинішнього кризового стану.

Зміст монографії має переважно теоретичний характер, проте отримані результати і висновки мають пряме значення для господарської практики, оскільки спираються і на солідну основу теоретичного знання у сфері суспільних наук, і на дані багаторічного (1992–2007) соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, а також соціологічних досліджень інших, зокрема й закордонних, організацій.

Цінність монографії не лише в тому, що в ній, завдяки компетентності вченого в цій царині, узагальнено величезну працю численного колективу дослідників, глибоко і всебічно розглянуто актуальну проблему науки; це також сповідь громадянина, який переймається через розруху і злидні, в яких нині перебуває наша країна і її громадяни.

Монографія Т.Петрушиної — одна з перших серйозних вітчизняних публікацій з цієї теми. Вивчення цієї праці сприятиме розвитку економічної культури і обізнаності. В Україні — 904 вищі навчальні заклади. Крім того, економіку і соціологію

вивчають майже в усіх коледжах, ліцеях і школах. Ця книга має бути в усіх бібліотеках навчальних закладів, тому її наклад слід було б збільшити.

СЕРГІЙ ЛЕГЕЗА,

кандидат історичних наук, доцент Дніпропетровського національного університету ім О.Гончара

Історія соціології: класичний період

Соціологія ХІХ — початку ХХ століття : Хрестоматія / За ред. В.Г.Городяненка. — Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2007. — 628 с.

Перехід української вищої освіти до кредитно-модульної системи поставив вітчизняну вищу школу перед низкою викликів.

З одного боку, це зовнішні проблеми — затребуваність випускників ВНЗ; зіткнення структури престижності, на яку зорієнтоване суспільство, і потреб соціально-економічної діяльності; рівень готовності випускників вищих навчальних закладів до розв'язання прикладних завдань, на які їх орієнтує система виробництва, тощо. З іншого боку, проблеми суто внутрішні в рамках інституту освіти, першою чергою зниження потенціалу — як креативного, так і “знанневого” — студентів. Сьогоднішня школа не в змозі забезпечити необхідний рівень трансляції знання, на ступенні системи знань у структурі “школа–університет–робота”. Університет має спочатку вибудовувати загальні світоглядні координати студента, перш ніж братися до передання спеціалізованих знань.

Але навіть це — лише перший шар проблем: студентам сьогодні не просто бракує загальних знань — у них часто-густо не вироблено методики набуття їх. Можна скільки завгодно сперечатися з приводу вузьких місць сформованої системи освіти, щодо тенденції модульної системи за рахунок трансляції канону (коштом згортання креативного потенціалу тих, хто навчається), проте не слід забувати, що відбувається це в координатах інформаційного суспільства, яке переживає становлення.

Ідеться передусім про роль інформаційних ресурсів, які зорієнтовані на студентів і пропонують набір інформаційних штампів. Сучасна *студентська* культура